

Mikołaj Tomaszewski
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

PAWEŁ TADEUSZ CZAPSKI – SZLACHCIC, KOLEKCJONER, MIŁOŚNIK NAUKI. SZKIC BIOGRAFICZNY*

Słowa kluczowe: Czapscy, szlachta, Prusy Królewskie, Jan Klemens Branicki
Key words: Czapski family, nobility, Royal Prussia, Jan Klemens Branicki

Paweł Tadeusz Czapski, generał major, kolekcjoner i malarz żył i działał aktywnie na wielu polach w Prusach Królewskich w XVIII w. Na wstępie należy podać kilka informacji o rodzice, z którego się wywodził. Ma to duże znaczenie, ponieważ to właśnie najbliższe otoczenie wpływa na rozwój i kształtuje osobowość człowieka. Paweł Tadeusz Czapski pochodził z bogatej rodziny Czapskich herbu Leliwa, która w XVIII w. stała się najbardziej znaczącą w prowincji pruskiej. W omawianym okresie bardzo często walczyli oni z Przebendowskimi o wpływy na sejmikach ziemskich w prowincji pruskiej¹. O ich sile świadczą chociażby sprawowane urzędy², które dawały krzesła senatorskie oraz dobra ziemskie, zarówno te dziedziczne, jak i dzierżawione starostwa³.

Niestety, Czapscy nie doczekali się szerszego opracowania, na które niewątpliwie zasługują. Powstało co prawda kilka prac, ale zawierają one dużo

* Artykuł powstał w związku z realizacją projektu „Tomasz Czapski herbu Leliwa (1711–1784). Życie i działalność”. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2015/19/N/H/S3/02471.

¹ J. Dygdała, K. Mikulski, *Zmiany w elicie władzy Prus Królewskich w XV–XVIII wieku (Czynniki awansu, trwania i upadku)*, [w:] *Szlachta i ziemiaństwo na Pomorzu w dobie nowożytnej XVI–XX wieku (Przemiany struktur wewnętrznych)*, red. J. Dygdała, Toruń 1993, s. 13–14.

² Wystarczy wspomnieć, że Czapscy z linii bąkowskiej i smętowskiej łącznie mieli 13 krzeseł senatorskich, zob. J. Dygdała, *Uwagi o magnaterii Prus Królewskich w XVIII stuleciu*, „Zapiski Historyczne”, t. 44, 1979, z. 3, s. 74–75.

³ Również posiadane dziedziczne dobra, jak i starostwa przynosiły Czapskim spore dochody, zob. *Lustracje Prus województwu Prus Królewskich 1765*, t. 1 (cz. 1–3) – t. 2 (cz. 1–2), wyd. J. Dygdała, Toruń 2000–2009.

błędów i przeinaczeń⁴. Po części odpowiedzialne za to są herbarze, które w niezrozumiały sposób wprowadziły zamieszanie w drzewie genealogicznym tego rodu. Jednakże w ostatnich latach pojawiły się artykuły oraz biografie, które omawiają chociażby częściowo, losy poszczególnych przedstawicieli tej rodziny. Mowa tu przede wszystkim o publikacji Krzysztofa Mikulskiego, który w swoich badaniach genealogicznych i toponomastycznych krytycznie odniósł się do autorów herbarzy, często powielających błędy poprzedników. Autor ten opisał najstarsze dzieje Czapskich do okresu wydzielenia się poszczególnych gałęzi rodowych⁵. Należy tutaj również zaznaczyć wkład Jerzego Dygdały, nakreślającego w swoich licznych artykułach i opracowaniach książkowych znaczenie polityczne tej rodziny w Prusach Królewskich⁶.

Paweł Tadeusz Czapski urodził się ok. 1721 r. Był synem Piotra Jana, wojewody pomorskiego oraz Konstancji Gnińskiej. Niestety, nie wiadomo dokładnie, gdzie się urodził i kim byli jego rodzice chrzestni. W literaturze historycznej pojawia się błędna informacja, że był bratem bliźniakiem Magdaleny Czapskiej i że jego rodzicami chrzestnymi zostali wojewoda chełmiński Jakub Rybiński oraz Katarzyna Garczyńska⁷. Otóż jego siostra urodziła się ok. trzy lata później, a jej chrzest odbył się w Toruniu w kościele św. Janów 12.12.1724 r.⁸ Urodził się na pewno w czasie, gdy Czapscy mieli już ugruntowaną pozycję w społeczeństwie szlacheckim prowincji. Warto zaznaczyć, że jego ojciec dzięki dobrym relacjom z ministrem królewskim Aleksandrem Józefem Sułkowskim nabył nie tylko urząd wojewody pomorskiego, ale także Order Orła Białego⁹.

W pewnym stopniu znane są również życiorysy jego rodzeństwa. Jego starszy brat Tomasz był awanturnikiem, który toczył niezwykle zacięte boje

⁴ Znamienną pracą jest doktorat autorstwa Elżbiety Walczak, który zawiera wiele błędów, jak i również nie odnosi się do materiałów źródłowych zawartych w Archiwum Czapskich w Krakowie (Biblioteka Czartoryskich), zob. E. Walczak, *Czapscy jako ród magnacki na Pomorzu w XVIII wieku*, Gdańsk 1986 [niepublikowany maszynopis pracy doktorskiej].

⁵ K. Mikulski, *Najstarsze dzieje Czapskich herbu Leliwa (Ze studiów nad genealogią szlachty pomorskiej)*, [w:] *Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem. Studia z dziejów nowożytnej Polski i Europy*, Toruń 1993, s. 353–365.

⁶ *Bibliografia prac Jerzego Dygdały za lata 1972–2014 (Opracowali: Tomasz Krzemiński i Tomasz Łaszkiwicz)*, „Zapiski Historyczne”, t. 80, 2015, z. 3, s. 11–39.

⁷ [ze wstępu] *Listy Magdaleny z Czapskich do Hieronima Floriana Radziwiłła*, wstęp i oprac. I. Maciejewska i K. Zawilska, Olsztyn 2016, s. 8. Chcę serdecznie podziękować autorkom wstępu za udostępnienie maszynopisu tej publikacji.

⁸ Archiwum Diecezjalne w Toruniu, Parafia ŚŚ. Janów 1693–1764, s. 396.

⁹ Piotr Jan Czapski za nabycie zarówno urzędu wojewody, jak i Orderu, przeznaczył ogromne sumy pieniędzy. O zaistniałej, jakby nie mówić, korupcyjnej sytuacji pisała Konstancja Czapska z Gnińskich, która prosiła w listach, by Sułkowski zechciał wpłynąć na Augusta III w sprawie nadania Tomaszowi Czapskiemu województwa pomorskiego, zob. Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk [dalej: BPTN], sygn. 1547. K. Czapska z Gnińskich do A. J. Sułkowskiego, Knyszyn 12.11.1736 r. s. 47; A. Perłakowski, *Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695–1738*, Kraków 2013, s. 176.

z hetmanem Janem Klemensem Branickim oraz miastami Prus Królewskich. Był także kolekcjonerem oraz bibliofilem, zaś swoje zbiory przechowywał w gdańskich dobrach¹⁰. Dobrze znane są także losy jego siostry, „domniemanej” bliźniaczki Magdaleny, która była drugą żoną księcia Hieronima Floriana Radziwiłła, podчасzego wielkiego litewskiego. Informacje o pozostałym jego rodzeństwie w osobach Rozalii Ewy, Magdaleny (starszej), Antoniego i Jana Wita są fragmentaryczne, a wręcz szczątkowe. Można by zatem rzec, że postacie te zostały niemalże całkowicie pominięte w polskiej historiografii. Być może zmarli w młodym wieku, jednakże nie posiadamy żadnych dokumentów źródłowych potwierdzających tę hipotezę. Zatem, jak widać, o rodzeństwie Pawła Tadeusza Czapskiego wiemy niewiele, zaś o nim samym posiadamy zaledwie jedno szersze opracowanie, a właściwie biogram autorstwa wspomnianego wcześniej Jerzego Dygdała, który zauważył działalność tego szlachcica na wielu polach, w tym m.in. na polu nauk przyrodniczych¹¹.

Nauka i kolekcjonerstwo w życiu Pawła Tadeusza

Należy sobie zadać pytanie o przyczyny, które wpłynęły na naukowe i kulturowe zainteresowania tego arystokraty. Otóż oprócz typowych realiów epoki, które niewątpliwie miały wpływ na Czapskiego, należy uwzględnić tutaj także inne czynniki. Pierwszą, niezwykle ważną sprawą było miejsce jego zamieszkania. Przyglądając się jego życiorysowi można zauważyć, że dużą część swojego życia spędził w Gdańsku i okolicach, a więc w mieście, w którym szczególnie było widać napływ zachodnich wzorców kulturowych. To tutaj właśnie osiedlali się magnaci z różnych części kraju i to tutaj rozwijały się różne dziedziny wiedzy oraz szeroko rozumianej kultury, a co za tym idzie mecenat kulturowy. To portowe miasto przyciągało naukowców i artystów, również z zagranicy, którzy znajdowali opiekę i protekcję wpływowych arystokratów, a także bogatych mieszczan. *Nota bene* zainteresowania naukowe, w tym i przyrodnicze, były coraz popularniejsze wśród szlachty i magnaterii w omawianym okresie¹².

Kolejnym czynnikiem, który wpłynął na późniejsze zainteresowania Pawła Tadeusza, była jego rodzina, a dokładniej rodzice, którzy doceniali znaczenie edukacji. Jego matka, Konstancja, zwracała szczególną uwagę na naukę języków, dlatego też dbała, by jej dzieci uczyły się nie tylko francuskiego, ale także niemieckiego. Wojewodzina pomorska twierdziła nawet, że

¹⁰ M. Tomaszewski, *Ciekawe przypadki Tomasza Czapskiego*, „Wiadomości Historyczne z Wiedzą o Społeczeństwie”, nr 6, 2016, s. 11–12.

¹¹ J. Dygdała, *Czapski Paweł Tadeusz*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 1: A-F, red S. Gierszewski, Gdańsk 1992, s. 257–258.

¹² Ł. Kurdybacha, *Stosunki kulturalne polsko-gdańskie w XVIII wieku*, Studia Gdańskie I, Gdańsk 1937, s. 77.

edukacja językowa to *na całe życie fortuna spadająca*¹³. Sama również знаła ten język, co stanowi rzadką umiejętność wśród szlachcianek w tym okresie¹⁴. Ciekawostką jest to, że siostra generała majora również poznała język niemiecki i się nim posługiwała¹⁵. W domu Czapskich, oprócz nauki języka, uczono dzieci także o Francji, ponieważ rodzice planowali dla potomstwa podróże edukacyjne na Zachód. Przykładowo dzieci wojewody pomorskiego: *po francusku tańcować wszystkie zaczęły się uczyć*¹⁶. Kraj ten był szczególnie ważny w peregrynacjach polskiej szlachty. Będzie jednak błędem pominięcie jednego, aczkolwiek niezwykle ważnego faktu z losów tej rodziny, odnoszącego się właśnie do państwa francuskiego. Otóż Piotr Jan, jak i jego żona oraz dzieci byli zwolennikami Stanisława Leszczyńskiego, który walczył o tron polski z Fryderykiem Augustem II. Co więcej, pobierali nawet od stronnictwa francuskiego, popierającego Leszczyńskiego, spore sumy gotówki¹⁷. Wraz z królem przebywali w oblężonym Gdańsku, a później w Królewcu, gdzie się poważnie zadłużyli¹⁸.

Wracając jednak do przyczyn jego zainteresowań, należy odwołać się raz jeszcze do Magdaleny Czapskiej, która oprócz czytania popularnych w tym czasie romansów, zapoznawała się także z pracami z dziedziny historii naturalnej. Należałoby tutaj wymienić chociażby pracę pt. *Le spectacle de la nature* autorstwa Noela-Antoine Pluche'a, czym chwalił się jej mąż Hieronim Florian Radziwiłł¹⁹. Informacja ta jest o tyle ważna, że w późniejszym czasie Paweł Tadeusz zaczął interesować się biologią i chemią.

Na ukształtowanie jego osobowości wpłynęła z pewnością edukacja szkolna. Otóż, jak wielu członków z tej rodziny, uczęszczał do kolegium jezuickiego w Braniewie. Placówki prowadzone przez jezuitów cieszyły się niezwykle dużą popularnością wśród szlachty i, co więcej, reprezentowały wysoki poziom edukacyjny. Ponadto przygotowywały młodego szlachcica do funkcjonowania w życiu politycznym prowincji, jak i Rzeczypospolitej. Kolegia jezuickie kładły również nacisk na to, by młodzież szlachecka rozwijała się językowo, a także nabywała cechy patriotyczne, łącząc przy okazji apoteozę szlachectwa z cnotami obywatelskimi. Wojewodzie pomorski ucząc się

¹³ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej AGAD], Archiwum Radziwiłłów [dalej AR], dział V, sygn. 2484, K. Czapska do M. Czapskiej, s. 13.

¹⁴ S. Leszczyński, *Opis ucieczki z Gdańska do Kwidzyna*, oprac. E. Cieślak, Olsztyn 1988, s. 6.

¹⁵ I. Maciejewska, *Listy miłosne z różnych sfer, czyli epistolograficzne wyznania Magdaleny z Czapskich Radziwiłłowej i Teresy ze Strażyców Wiśnickiej (próba porównania)*, [w:] *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 3, red. P. Borek i M. Olma, Kraków 2013, s. 157–170 [tu dalsza bibliografia].

¹⁶ BPTPN, sygn. 1548, K. Czapska do M. z Szydłowskich, Gdańsk [brak daty], s. 27.

¹⁷ A. Muratori-Philip, *Stanisław Leszczyński*, Warszawa 2007, s. 106–107.

¹⁸ S. Achremczyk, *Emigranci polscy w Królewcu w XVIII wieku*, „Studia Warmińskie”, 1995, t. 32, s. 185–198.

¹⁹ H. F. Radziwiłł, *Diariusz zaczęty od roku 1746* [...], Kolekcja Tomasza Niewodniczańskiego, depozyt Zamku Królewskiego w Warszawie, rkps, sygn. 100, s. 75.

w tej placówce bez wątpienia miał do czynienia z geografią oraz historią. Można jednak zadać sobie pytanie: Co wpłynęło na to, że Piotr Jan zdecydował się wysłać swojego syna właśnie tutaj? Mogło być to spowodowane nie tylko popularnością i poziomem kolegium, ale także doświadczeniem ojcowskim. Wojewoda zapisał się do tej szkoły w 1703 r.²⁰ Jego syn natomiast przekroczył mury braniewskiego kolegium w 1737 r.²¹

Kolejną kwestią, która wpłynęła na ukształtowanie się jego osoby była podróż zagraniczna. Była to rzecz naturalna, ponieważ po nauce w rodzimym kolegium, młody magnat powinien udać się w podróż, by zobaczyć „cudze kraje”. W jego epoce podróż taka miała pokazać m.in. hołdowanie rodzimej tradycji²². Paweł Tadeusz był kolejnym po Janie Ansgarym, Walentym Aleksandrze i swoim bracie Tomaszu, przedstawicielem rodu, który udał się, by zwiedzić inne kraje europejskie. Miało to dla niego fundamentalne znaczenie, ponieważ podróż odgrywała ogromną rolę w programach wychowawczych, a także podnosiła splendor rodu. W przeciwieństwie do brata, który odwiedził tylko Francję, on zobaczył również Anglię²³. To właśnie tam amatorsko zajmował się malarstwem, co było spowodowane problemami finansowymi, jakie go tam spotkały. Jako malarz zarabiał dość duże pieniądze malując portrety tamtejszej arystokracji. Po dofinansowaniu z Polski udał się do Francji²⁴ i również, podobnie jego brat, przebywał w otoczeniu Leszczyńskiego²⁵. To właśnie tam wstąpił do jednej z łóż masonskich w Paryżu²⁶. Ruch wolnomularski stawał się coraz bardziej popularny wśród elit arystokratycznych, co zauważał Czapski. Dzięki wzmiankom w rodzinnej korespondencji można ustalić, że przebywał on poza granicami Rzeczypospolitej co najmniej do połowy lat czterdziestych XVIII w. Często zresztą narzekał na brak funduszy podczas swojego pobytu. Żalił się siostrze Magdalenie, że matka nie pomagała mu finansowo, przez co był zmuszony sprzedawać swoje ubrania i inne rzeczy osobiste²⁷.

²⁰ *Die Schüler des Braunsberger Gymnasiums von 1694 bis 1776*, hrsg. von G. Lühr, Braunschweig 1934, s. 47.

²¹ *Ibidem*, s. 147.

²² M. Kamecka, „Do cudzych krajów”. *Edukacyjne podróże szlachty polskiej do Francji w epoce saskiej*, Białystok 2012, s. 85.

²³ Tomasz Czapski opuścił kraj w przebraniu, ponieważ nie chciał być rozpoznany przez stronników Fryderyka Augusta II. Być może przewoził on korespondencję do żony i córki Stanisława Leszczyńskiego, zob. M. Tomaszewski, *Podróż Tomasza Czapskiego do Francji. Z dziejów osiemnastowiecznych podróży polskiej magnaterii*, „Podróżnik Historyczny”, t. 1, Lublin 2016, s. 75–81.

²⁴ J. Bernoulli, *Podróż po Polsce 1778*, [w:] *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, t. 1, oprac. W. Zawadzki, Warszawa 1963, s. 473–475.

²⁵ I. Zatorska, *Les Polonais en France 1696–1795. Bio- bibliographie provisoire*, Varsovie 2000, s. 24. W tej publikacji autorka pomyliła Pawła Tadeusza z jego krewnym – Antonim.

²⁶ L. Hass, *Ze studiów nad wolnomularstwem polskim ostatniej ćwierci XVIII wieku*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 80, 1973, z. 3, s. 590–591.

²⁷ BPTPN, sygn. 1548, P.T. Czapski do T. Czapskiego, P.T. Czapski do M. Czapskiej, [brak daty i miejsca], s. 92–93.

Wracając do jego pasji kolekcjonerskich, należy zwrócić uwagę, że poza zbiorami stricte przyrodniczymi posiadał bogatą bibliotekę. Nasuwa to pewne podobieństwa do przywoływanego wielokrotnie na łamach tego artykułu jego brata, który również posiadał pokaźny księgozbiór. Książki Pawła Tadeusza musiały być bardzo cenne, ponieważ wg badań Iwony Imańskiej były one sprzedawane na aukcjach po bardzo wysokich cenach. Tak właśnie cztery lata przed śmiercią za sprzedaż jakiś woluminów uzyskał 3270 florenów i 9 groszy, co stanowiło jedną z najwyższych cen, jaka została uzyskana podczas tego typu licytacji. Być może decyzja o sprzedaży była spowodowana chwilowymi problemami finansowymi magnata. Jednak w 1783 r. Czapski ponownie kupował prace naukowe, a dowodem tego jest współpraca z Christianem Friedrichem Nicolai, znawcą literatury²⁸. W jego kolekcji dominowały prace z zakresu chemii. Sam księgozbiór ponoć mógłby być o wiele bogatszy, gdyby nie fakt rozdawania przez niego książek. Źródła potwierdzają, że miał dzieła autorów starożytnych oraz że studiował publikacje Wincelmana Passariego, który pisał o wazach etruskich²⁹. Prawdopodobnie sam również pisał prace związane z chemią. Bibliografia Estreichera podaje: *Czapski lat temu parę wydał literami swemi podznaczone pisemka w przedmiocie chemii. Co to za jedne były niewiadomo*³⁰. Na pewno w jego bibliotece znajdowały się prace z zakresu numizmatyki. Jemu to właśnie Daniel Huffland dedykował swój 47-stronicowy traktat o biciu monety, zatytułowany *Grundliche Gedanken von Munzwesen unter denen Kreutz-Rittern in Preussen*, który został wydany w Gdańsku w 1768 r.³¹

Paweł Tadeusz często obdarowywał książkami bibliotekę Rady Miasta Gdańska. Figurował obok takich dobroczyńców jak Andrzej Chryzostom Zaluski, Ulryk Krzysztof Radziwiłł czy Aleksander Józef Jabłonowski³². Zbiory obu braci były obiektem zachwyty. Zauważali je m.in. zagraniczni podróżnicy, którzy często odwiedzali Gdańsk w tamtym czasie, jak chociażby Johann Bernoulli ze Szwajcarii, który 15 lipca 1777 r. zwiedził pałac generala dzięki niejakiemu von Sheifferowi. Co więcej, podróżnik ten stwierdził, że Paweł Tadeusz posiada wszechstronne wykształcenie, zaś praca naukowa przysparza mu wiele satysfakcji, dzięki czemu zapomina on o dokuczającej mu podagrze. Szczególnie bogate były jego zbiory przyrodnicze. W swojej kolekcji posiadał minerały, motyle, ptaki, muszle oraz bursztyny. Należy wspomnieć, iż nadzwyczaj piękny był jego orli kamień, który budził

²⁸ I. Imańska, *Per medium auctionis. Aukcje książek w Rzeczypospolitej (XVII–XVIII w.)*, Toruń 2013, s. 75–76.

²⁹ J. Bernoulli, op. cit., s. 474.

³⁰ <http://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/indexs/wpis/?id=8181> [dostęp 13.02.2017 r., godz. 22:30].

³¹ D. Huffland, *Grundliche Gedanken von Munz – wessen unter denen Kreutz–Rittern in Preussen*, Danzig 1768.

³² Z. Nowak, *Oświecenie w Gdańsku*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 3/1: 1655–1793, red. E. Cieślak, Gdańsk 1993, s. 709.

duże zainteresowanie wśród osób odwiedzających posiadłość Czapskiego w Oliwie³³.

Interesowało go również malarstwo. Miał on znaczną galerię w Oliwie – która podobnie jak biblioteka – wyglądała imponująco. Tak samo jak brat lubował się w malarstwie portretowym. Na ścianach jego pałacu wisiały portrety m.in. królów Polski, w tym Michała Wiśniowieckiego, Jana III Sobieskiego czy Augusta III. Ten ostatni miał być wykonany przez cenionego artystę Jakuba (Jacob) Wessela, który działał dla braci Czapskich także jako „agent artystyczny”³⁴. Ma to również związek z jego bliską współpracą na rzecz Hieronima Floriania Radziwiłła, męża Magdaleny Czapskiej³⁵. Na ścianach jego pałacu wisiały zwracające uwagę pastele, m.in. autorstwa Jana Jakuba Fabritiusa³⁶. Warto podkreślić, że miał szerokie kontakty z wieloma artystami. Często zlecał im wykonanie różnego rodzaju prac, zarówno tych drobnych, jak i zdecydowanie większych. Z całą pewnością znał Benjamina Schmidta z Gdańska. To jemu właśnie zlecił wykonanie dekoracji malarskich i złotniczych w pałacu na ul. Ogarnej w Gdańsku³⁷.

Czapski czynnie angażował się też w życie naukowe Gdańska. Wraz z bratem utrzymywał kontakty z Towarzystwem Naukowym (*Societas Physicae Experimentales*), które od 1743 r. funkcjonowało w tym mieście. W aktywnym uczestnictwie w życiu tej instytucji nie przeszkadzały mu nawet problemy zdrowotne, które pod koniec życia wyjątkowo mocno dawały mu się we znaki. Gdy nie mógł osobiście przybyć do siedziby tej instytucji, członkowie towarzystwa odwiedzali go w oliwskim pałacu. Ostatecznie jego zbiory posłużyły później jako podwalina Muzeum Przyrodniczego w Gdańsku³⁸.

Kariera wojskowa i polityczna

Kłęska w walce o tron Stanisława Leszczyńskiego spowodowała odsunięcie Tomasza Czapskiego od wielkiej polityki. Pomimo prób jego matki, która nawiązywała kontakty z Aleksandrem Józefem Sułkowskim, mające na celu przyznanie jej synowi urzędu wojewody pomorskiego oraz Orderu

³³ Ibidem.

³⁴ K. Ajewski, *Kolekcjonerstwo starosty Tomasza Czapskiego. U źródeł Biblioteki Ordynacji Krasińskich*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, t. 36, 2004, s. 14.

³⁵ *Portret ponad wszystko – Jacob Wessel i jego wiek. Sztuka gdańska XVIII wieku*, red. A. Mosingiewicz i D. Kaczor, Gdańsk 2005, s. 56.

³⁶ K. Ajewski, op. cit., s. 14.

³⁷ E. Barylewska-Szymańska, W. Szymański, *Wokół gdańskiego stołu w drugiej połowie XVIII wieku [w:] „... łyżek srebrnych dwa tuziny”. Srebra domowe w Gdańsku 1700–1816*, red. J. Kriegraiesen, E. Barylewska-Szymańska, przy współpracy W. Szymańskiego, Gdańsk 2007, s. 46.

³⁸ Ł. Kurdybacha, op. cit., s. 80–81; M. Pelczar, *Nauka i kultura w Gdańsku*, [w:] *Gdańsk, jego dzieje i kultura*, red. T. Bieniecki i inni, Warszawa 1969, s. 540.

Orla Białego, nie udało się osiągnąć wyznaczonych celów. Zarówno stanowisko, jak i odznaczenie były kupione przez Piotra Jana Czapskiego za ogromne sumy pieniędzy³⁹. Jednakże otoczenie dworskie pamiętało, po czyjej stronie stali Konstancja i Tomasz, gdy rozpoczęła się walka o władzę w kraju. Duży wpływ na tę sytuację miał także ich krewny Jan Ansgary, który robił wszystko, by dwór wyniósł na urzędy jego stronników. Przykładem jest tutaj Jakub Florian Narzymski, który został mianowany wojewodą pomorskim w 1737 r.⁴⁰ W niekomfortowej sytuacji znalazł się także Paweł Tadeusz, który dopiero co chciał rozpocząć karierę polityczną. Sprawa była mocno utrudniona przez jego najbliższą rodzinę, co spowodowało poszukiwania potężnych protektorów, którzy mogliby umożliwić mu wejście do wielkiej polityki. Tak naprawdę protekcję znalazł u Jana Klemensa Branickiego, hetmana wielkiego koronnego oraz kasztelana krakowskiego. Warto nadmienić, że hetman oprócz zajmowanych stanowisk posiadał kilka miast oraz 200 wsi. Wg badań Koweckiej, był trzecim najbogatszym magnatem w omawianym okresie, ustępując jedynie księciu Jabłonowskiemu oraz J. Mniszchowi⁴¹. Nie byłoby w tej współpracy nic dziwnego, gdyby nie fakt, że magnat ten toczył zacięte walki z jego bratem – Tomaszem. Hetmana nie łączyły także przyjazne relacje z Magdaleną Czapską. Twierdził nawet, że jej *klasztór z oczu nie patrzy*⁴². Istnieją nawet pewne przesłanki, że hetman Branicki mógł być szwagrem braci Czapskich, miały miejsce bowiem plany mariażu między nim a Magdaleną. Być może nieudane zaloty spowodowały, że nie był przychylny ani Magdalenie, ani Tomaszowi. Współpracy Branickiego z Pawłem Tadeuszem nie ułatwiał fakt, iż hetman popierał Fryderyka Augusta II, a nie Leszczyńskiego. Badania Ewy Szklarskiej pokazały, że Branicki znalazł się w kręgu co najmniej czterdziestu osób, które osiągnęły kariery dzięki poparciu kandydatury saskiej do tronu⁴³. Oczywiście obaj bracia mogli mu takiej pozycji tylko pozazdrościć. Dzięki protekcji hetmana Paweł Tadeusz Czapski uzyskał w 1752 r. szarżę kapitańską w wojsku koronnym. Nawiązywał w ten sposób do tradycji wojskowych swojego rodu, który w wieku XVII aktywnie brał udział w działaniach wojska koronnego⁴⁴. Dzięki wsparciu Branickiego uzyskał on również niezwykle wysoką rangę gene-

³⁹ Zob. przypis nr 9.

⁴⁰ *Urzędnicy Prus Królewskich w XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, Wrocław 1990, s. 137.

⁴¹ E. Kowecka, *Dwór „najrzędniejszego w Polsce magnata”*, Warszawa 1993, s. 27.

⁴² Cyt. za H. Widacka, *Ten kozak Magda*, http://wilanow-palac.pl/ten_kozak_magda.html [dostęp 13.02.2017 r., godz. 13:10].

⁴³ E. Szklarska, *Czy warto było poprzeć Sasa? Kariery niektórych stronników Augusta III z roku 1733*, [w:] *Faworycy i opozycjoniści. Król a elity polityczne w Rzeczypospolitej w XV–XVIII wieku*, red. M. Markiewicz i R. Skowron, Kraków 2006, s. 454–455.

⁴⁴ Czapscy w XVII–XVIII wieku wiązali swoje losy z armią koronną. Aktywnie brali udział zwłaszcza w okresie wojen polsko-kozackich i polsko-szwedzkich w połowie XVII stulecia, zob. biogramy: *Czapski Franciszek Mirosław*, *Czapski Sebastian*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków 1938, s. 182 i 193–194.

rała majora w 1757 r., co świadczyło o ich ścisłej współpracy⁴⁵. Nie będzie jednak błędem stwierdzenie, że Paweł Tadeusz nie miał talentów dowódczych, które mogłyby mu się przydać na polu walki. Nie miał zresztą okazji, by móc się sprawdzić w jakimkolwiek konflikcie zbrojnym.

Prawdą jest jednak fakt, iż Paweł Tadeusz starał się aktywnie działać na polu sejmikowym Prus Królewskich. Rodzina Czapskich, zresztą często wpływała na przebieg sejmików, które były ostoją władzy szlacheckiej. Ciekawostką jest fakt, iż młodszy z braci w późniejszym okresie zaczął sprzyjać Pawłowi Mostowskiemu, który nie będąc indygeną pruskim stał się wrogiem numer jeden pruskich rodów szlacheckich, na czele z Czapskimi i Goltzami: *Czapscy, co się na czele tych indygenów stawali, długie i kosztowne wiedli spory z Mostowskim dowodząc, że przybył i wojewodą być nie może*⁴⁶. Co ciekawe, Mostowski toczył najcięższe walki przeciwko Michałowi Czapskiemu z linii smętowskiej, wojewodzie malborskiemu⁴⁷. Sympatia Czapskiego do obozu rodziny, popierającej Mostowskiego, była widoczna zwłaszcza w październiku 1764 r., kiedy to w Starogardzie odbył się zjazd sejmikowy⁴⁸. Musiał on być osobą dosyć popularną, by nie powiedzieć wpływową, w środowisku szlacheckim, skoro w tym roku został wybrany marszałkiem sejmiku pomorskiego⁴⁹. Ponadto również w tym samym roku wraz z bratem udzielili poparcia Stanisławowi Augustowi Poniatowskiemu⁵⁰, a sam Paweł Tadeusz Czapski przemawiał na sejmie koronacyjnym:

Niespiesznym do tych krokiem postępowała Rzeczypospolita nasza do zaszczyconego w Europejskich Państwa doskonałości kresu i jak niejednostajnie wszystkie Narody szacują w każdym Polaku wrodzoną waleczność, rozumu bystrość, ścisłej poczciwości charakter [...] Żyjemy w tym przezorności wieku, że w różnej rządów świata dawniejszego normie, tyle popraw ile mędrców znajduje się, ale ta tylko potrzebna w Rzeczachpospolitych z obowiązku sumienia jest refleksja, abyśmy się do doskonałości ściągali mając wolność za perspektywę [...] Polska nasza widzi ten sobie znany znak Opatrzności Boskiej, że kiedy nas udarowała tak doskonałym Panem, tym samym Państwu do doskonałości dążyć niejako rozkazuje [...] Nie w innej intencji powierzyła nam interes swój Prowincja Pruska, która przy samych akcesyj

⁴⁵ J. Dygdała, *Czapski Paweł Tadeusz...*, s. 257.

⁴⁶ J. Wybicki, *Życie oraz wspomnienia o Andrzeju i Konstancji Zamoyskich*, wyd. A. M. Skalkowski, Kraków 1927, s. 18.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 98.

⁴⁸ S. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa Prus Królewskich w latach 1696–1772. Skład społeczny i działalność*, Olsztyn 1981, s. 59; J. Dygdała, *Życie polityczne Prus Królewskich...*, s. 151.

⁴⁹ B. Drzewiecki, T. Sławiński, *Piwnicy herbu Lubicz od XVI do XX wieku*, Warszawa 2016, s. 69; J. Dygdała, *Życie polityczne Prus Królewskich...*, s. 146, 151.

⁵⁰ *Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie*, od roku 1732 do 1782, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 131.

*swojej początkach tak w pewnym chciała rządzić się obrębnie, iż mając za fundament Ustaw Swoich Privilegium accessionis, z tego zrzodła wszystkie wy-czerpała zwyczaję [...]*⁵¹

Ten fragment tylko w części oddaje poglądy Czapskiego, odnoszące się do odrębności Prus Królewskich. Zależało mu bowiem na tym, by ochronić autonomię prowincji przed cłem generalnym, które uderzyłoby po kieszeni zarówno szlachtę, jak i mieszczan. Pod koniec 1764 r. Paweł Tadeusz, ale także Michał Lniski oraz Antonii Sarnacki ponownie wypowiedzieli się przeciwko cłu generalnemu, stwierdzając nawet, że jest ono niezgodne z postanowieniami welawsko-bydgoskimi z połowy XVII w.⁵² Jak się okazało, współpraca między nim a miastami trwała dłużej niż pierwotnie zakładano. Generał major dostrzegwał rolę wielkich miast, wypowiadając na generale malborskim w 1766 r. następujące słowa: *Widząc naruszone kardynalne od słów exempcje nasze nie zaniechali sprawiedliwym manifestem swoim temu zapobiec i tego bronić [...] Winniśmy tym Miastom podziękowanie i oto się starać powinniśmy aby na terażniejszym Generale przez publiczne laudum ta gorliwość Wielkim Miastom była pochwalona*⁵³. Natomiast w tym samym roku, na sejmiku starogardzkim, uczestniczył w sporze dotyczącym pierwszeństwa urzędów. Generał major postulował, by urząd miecznika pruskiego był nad urzędami chorążych (chełmińskim, malborskim, pomorskim i michałowskim)⁵⁴.

Stosunki rodzinne i majątkowe

Niewątpliwie relacje rodzinne panujące w rodzinie Czapskich były niezwykle interesujące, ale zarazem skomplikowane. Na ten fakt składało się wiele przyczyn, począwszy od licznego rodzeństwa, poprzez zawieranie korzystniejszych lub mniej korzystnych z punktu widzenia finansowego małżeństw z przedstawicielami innych rodów szlacheckich lub magnackich. Wśród rodzin, z którymi Czapscy wchodzili w koligacje, znajdziemy m.in. Potockich, Radziwiłłów, Małachowskich oraz samych Czapskich. Wiązali się zresztą czterokrotnie z przedstawicielami własnej rodziny, a przykładem służy tutaj Tomasz Czapski, który ożenił się z Marią Czapską, córką Jana Ansgarego, podskarbiego wielkiego koronnego. Było to związane z chęcią zatrzymania przy rodzinie stanu posiadania, a także z ponowną próbą wku-pienia się w środowisko królewskie. Sam Paweł Tadeusz nigdy się nie ożenił

⁵¹ Biblioteka Narodowa, Zbiory specjalne, sygn. 32657.

⁵² J. Dygdała, *Opozycja Prus Królewskich wobec cła generalnego w latach 1764–1766*, „Zapiski Historyczne”, t. 42, 1977, z. 2, s. 31.

⁵³ APG, 300, 29/228, s. 38.

⁵⁴ S. Achremczyk, op. cit., s. 81.

i niestety stan źródłowy nie pozwala, na chwilę obecną, przedstawić czy były jakiegokolwiek plany ożenku. Biorąc pod uwagę ambicje jego matki – Konstancji – należy jednak przypuszczać, że takie plany jednak istniały. Podczas swojego pobytu w Paryżu zakochał się jakiejś kobiecie, która była członkinią jednej z paryskich łóż masonskich. To właśnie w stolicy Francji, podobnie jak brat, zraził do siebie otoczenie Leszczyńskiego. Jego wrogiem stał się m.in. marszałek Ossoliński, który miał go nawet szykanować⁵⁵. Ta sytuacja może dziwić, szczególnie, że magnat ten w przeszłości współpracował z Piotrem Janem Czapskim w sprawie wyniesienia na tron Stanisława Leszczyńskiego⁵⁶. Bez wątplenia jednak przebywał w pobliżu byłego monarchy, chociaż niektóre publikacje epoki mylą go z jego starszym bratem⁵⁷.

Paweł Tadeusz był jednak osobą aktywną i prowadził szereg spraw majątkowych, które wiązały się z kwestiami rodzinnymi, nie zawsze dla niego korzystnymi. Najlepszym tego dowodem są relacje, jakie łączyły go z jego bratem, który wszedł w ostry konflikt z hetmanem Branickim. Braterska kłótnia była spowodowana tym, że Jan Klemens chciał pozyskać dla siebie starostwo knyszyńskie, które sąsiadowało z jego dobrami. Samo starostwo było niegdyś uznawane za jedno z bogatszych w kraju i znajdowało się w posiadaniu Radziwiłłów, Jagiellonów, Orsettich, Gnińskich i Czapskich⁵⁸. W późniejszym okresie dobra te mocno zubożały, na co narzekała Konstancja Czapska twierdząc, że zamieszkali tu *ludzie z głodu umierają*⁵⁹. Jest to pewne zaprzeczenie, że do upadku starostwa doprowadził zniechęcony przez wielu Tomasz⁶⁰. Niemniej jednak Branicki wykorzystał złą sławę starosty knyszyńskiego, by działać przeciwko niemu na trybunałach. Ciekawostką jest fakt, że magnat z Białegostoku znalazł w osobie Pawła Tadeusza sprzymierzeńca, który co najmniej od 1747 r. nie pozostawał w dobrych relacjach z bratem⁶¹. Zainteresowany tą współpracą był młodszy z braci, który upatrywał w niej wiele korzyści dla siebie. Przede wszystkim chciał

⁵⁵ BPTPN, sygn. 1548, P.T. Czapski do Dobrzyniewa [brak miejsca i daty], s. 92–93.

⁵⁶ P.J. Czapski, *Manifest podciwiy y kochaiących Oyczyzny synow, Jáśnie Wielmożnych Ich MCIw Panów Czapskiego Woiewody Pomorskiego, Morsztyna Woiewody Inflántskiego, Ossolin-skiego, Podskárbię Wielkiego koronnego, etc. etc. Etc* [...], B. w. m. i r. 1734.

⁵⁷ P. Boye, *La cour Polonoise de Luneville (1737–1766)*, Nancy–Paris–Strasbourg 1926, s. 161.

⁵⁸ J. Maroszek, *Dobra goniądzkie w XVI–XVIII wieku*, „Białostoczczyzna, nr 4, 1993, s. 11–12.

⁵⁹ Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, Rkps. 1801/2, Konstancja Czapska do N.N., [brak miejscowości] 4.04.1736, s. 222.

⁶⁰ Za zły stan starostwa obwiniała Tomasza Czapskiego m.in. Anna Malesińska, która oparła tę tezę na spostrzeżeniach hrabiego Lehndorfa, zob. A. Malesińska, *Knyszyn w XVIII wieku. Życie małego miasta*, Knyszyn 2007, s. 37.

⁶¹ BPTPN, sygn. 1548, P.T. Czapski do T. Czapskiego, Gdańsk 15 [brak miesiąca] 1747 r., s. 89; ibidem, sygn. 1549, P.T. Czapski do T. Czapskiego, Gdańsk 7.11.1747, s. 91. Młodszy z braci narzekał w listopadzie 1747 r., że nie otrzymuje żadnych listów od najbliższej rodziny. Z kolei w innym liście, adresowanym do Dobrzyniewa, żali się na Tomasza, ponieważ ten nie chce mu pomagać w jakichś sprawach, zob. ibidem, P.T. Czapski do [N.N.], [brak miejsca i daty], s. 93.

wydzierżawić część dóbr Branickiemu⁶². Być może w tym czasie młodszy z braci ukrywał w pewnym stopniu swoje zamiary wobec Tomasza. W jednym z listów życzy staroście knyszyńskiemu szczęścia, gdy w Lublinie będzie się odbywał proces⁶³. Trybunał w Lublinie w 1749 r. skazał ostatecznie starostę knyszyńskiego na *rok i 6 niedziel in fundo w wieży siedzieć sto tysięcy grzywien zapłacić ukrzywdzonej szlachcie, wygnanie z kraju połączone z utratą praw cywilnych i politycznych*⁶⁴. Oczywiście Paweł Tadeusz, jak i Jan Klemens Branicki nie wprowadzili dekretu w życie, ponieważ starosta knyszyński ukrywał się gdzieś na obszarze Prus Królewskich. *Nota bene* Tomasz bardzo rzadko bywał na terenie starostwa, podobnie jak jego brat. W latach pięćdziesiątych konflikt na nowo rozgorzał i ponownie uczestniczył w nim Paweł Tadeusz Czapski. Donosił on na Tomasza w następujący sposób: *Na mnie grozi brat mój i ani dzielić się nie myśli, ale jeszcze na mnie kuratelę otrzyma ja, że nie mam za czym się prawować, to go zuchwałym czyni, ani na moje prośby ani na moją uniżoność nie zważa, na każdego bluźni i szkaluje, prawem gardzi, z dekretów się śmieje*⁶⁵. Są dowody na to, iż starosta knyszyński chciał pojednać się ze swoim bratem, a mediacje w tej sprawie miał prowadzić ówczesny kasztelan gdański. Paweł Tadeusz zrezygnował jednak z tej propozycji, trzymając stronę Branickiego⁶⁶. Konflikt, w którym Paweł Tadeusz brał udział, stawał się coraz głośniejszy na terenie kraju. Głos w tej sprawie zabrał m.in. Benoit, poseł króla Fryderyka II. Polityk ten stwierdził, iż nie rozumie postępowania trybunału przeciwko starszemu z braci⁶⁷. Nadal mógł on jednak liczyć na hetmana, skoro w 1757 r. w liście do Antoniego Czapskiego pisał, że Branicki obiecał mu braterską pomoc⁶⁸. Prosił więc o wstawiennictwo hetmana, proponując mu, że zrzeknie się połowy starostwa knyszyńskiego w zamian za jakieś mniejsze starostwo. Branicki prawdopodobnie nie zgodził się na takie rozwiązanie, ponieważ Paweł Tadeusz Czapski ponownie uskarżał się na brata, twierdząc, że Tomasz wygania jego ekonomów oraz więzi chłopstwo. Prosił także o wsparcie militarne, by przepędzić rabusiów brata z dóbr knyszyńskich. Spór zakończył się dopiero kilka lat później i nie wiadomo do końca, jaki w tym miał udział generał major. Rezultatem tej ugody było wydzierżawienie klucza klewiańskiego. Według kontraktu rocznie opłacał Czapskiemu 7016 zł

⁶² E. Chodorkowski, *Knyszyńskie szkice historyczne*, Knyszyn 1997, s. 58–59.

⁶³ BPTPN, sygn. 1549, P.T. Czapski do T. Czapskiego, [brak paginacji], s. 91–92.

⁶⁴ Archiwum Państwowe w Białymstoku [dalej APB], Teki Glinki, sygn. 315, W. Bogatko do J.K. Branickiego, Lublin 29.11.1749 r., s. 31; ibidem, J. Ostroróg do J. K. Branickiego, Lublin [brak dnia i miesiąca] 1749 r., s. 162.

⁶⁵ AGAD, Archiwum Roskie, sygn. IV/ 67, P.T. Czapski do J. K. Branickiego [brak miejsca i daty], s. 23.

⁶⁶ BPTPN, sygn. 1549, T. Czapski do P.T. Czapskiego, Gdańsk 17.07.1751, s. 38–39.

⁶⁷ Ibidem, Benoit, poseł króla pruskiego do T. Czapskiego, Warszawa 20.11.1755, s. 94.

⁶⁸ Biblioteka Czartoryskich [dalej: B. Czart.], MNK 595, t. 4, P.T. Czapski do J. K. Branickiego, 23.03.1757, s. 1.

polskich 6 gr. Dodatkowo opłacał również 2000 zł polskich za Borsukówkę i Górę, gdzie znajdował się folwark. Jednak i ta ugoda po czasie przestała obowiązywać, a Tomasz ponownie zaczął działać przeciwko adwersarzom. Znamienny jest tu incydent z dwojgiem szlachciców, którzy współpracowali z generałem majorem. Zostali oni przez starostę knyszyńskiego porwani i wywiezieni do Nowej Wsi, gdzie zostali uwięzieni w tamtejszej lodowni. Paweł Tadeusz nie mogąc już dłużej tego znieść, starał się o kuratelę nad bratem⁶⁹. Ich relacje unormowały się pod koniec życia. Otóż źródła wskazują na to, że Paweł Tadeusz spłacił część długów brata, o czym informuje Izabela Branicka, która w tej sprawie pisała do Stanisława Karwowskiego⁷⁰. Co więcej, Paweł Tadeusz zrzekł się jakichkolwiek pretensji do dóbr knyszyńskich w 1780 r.⁷¹

Na pewno dobre relacje łączyły go ze szwagrem – Hieronimem Florianem Radziwiłłem – który podobnie jak Tomasz miał sławę okrutnika i awanturnika. Podczaszy litewski bardzo cenił sobie towarzystwo młodszego z braci Czapskich, czego dowodem są liczne zaproszenia na wspólne polowania⁷². Bardzo ciekawe są relacje między nim a siostrą Magdaleną, z którą utrzymywał częste kontakty. Troszczył się o jej stan zdrowia oraz uczucia, łączące ją z mężem. Sam często wyrażał swoje przywiązanie do Magdaleny, nawet będąc daleko poza granicami kraju⁷³. Jednak po śmierci matki, która zmarła w 1757 r., wiele się zmieniło⁷⁴. Drogi rodzeństwa mocno się rozeszły, czego dowodem są liczne walki między nimi na tle majątkowym. Przez dłuższy okres toczył z nią, jak i Tomaszem spór o dobra gołębiewskie w powiecie tczewskim. Domagał się zresztą od Tomasza, by jako najstarszy z rodzeństwa zajął się podziałem dóbr po matce oraz długami, które po sobie zostawiła. Skarżył się jednocześnie członkom swojej rodziny, że ma problemy finansowe i jedyne, co może ofiarować najbliższym to modlitwy⁷⁵. Zapewniał jednak, że wszystkie długi, które zaciągnął podczas swojego pobytu w stolicy

⁶⁹ APB, Teki Glinki 315, P.T. Czapski do J. K. Branickiego, Gdańsk 8.02.1768, s. 58–59.

⁷⁰ Ibidem, nr 313, I. Branicka do S. Karwowskiego, Białystok [brak daty dziennej] 1780, s. 1–4.

⁷¹ AGAD, Archiwum Roskie, I/90., P.T. Czapski do I. Branickiej, Gdańsk 12.06.1780 r., s. 5–6.

⁷² Podczaszy litewski bardzo przychylnie wypowiadał się o Pawle Tadeuszu oraz jego matce. Często zapraszał ich na polowania, do których miał dużą słabość, zob. *Hieronima Floriana Radziwiłła diaryusze i pisma różne*, oprac. M. Brzezina, Warszawa 1998, s. 35–36.

⁷³ BTPN, sygn. 1548, P.T. Czapski do M. Radziwiłłowej z Czapskich, Berlin 14.12.1749, s. 20–21.

⁷⁴ Bracia Czapscy urządzili swojej matce wielki pogrzeb. Gdański pałac Konstancji został ozdobiony czarnym sukniem a na samą uroczystość pogrzebową zjechali się m.in. rezydenci obcych mocarstw. Z kolei na pogrzeb nie przybyli Przebendowscy, którzy walczyli z Czapskimi o wpływy na obszarze Prus Królewskich, J. Dygdała, *Z życia towarzyskiego polskich elit szlachecko-magnackich w Gdańsku w połowie 1757 roku (Przebendowscy, Adam Kazimierz Czartoryski i wielu innych)*, [w:] *Przyjemność w kulturze epoki rozumu*, red. T. Kostkiewiczowa, Warszawa 2011, s. 211.

⁷⁵ BTPN, sygn. 1549, P.T. Czapski do Tomasza, Gdańsk 9.05.1757 r., s. 90.

Francji spłaci⁷⁶. Po śmierci Magdaleny rozpoczął wojnę z Teresą Czapską o drogie klejnoty, które zostały zapisane jej, a nie jemu⁷⁷. Kością niezgody były wspomniane wcześniej dobra Gołębiewskie. Skomplikowany spór toczony od lat pięćdziesiątych pomiędzy starostą knyszyńskim a innymi przedstawicielami rodziny stawał się coraz głośniejszy⁷⁸. Niewątpliwie Tomasz Czapski przysparzał sporych problemów Pawłowi Tadeuszowi, ponieważ najeżdżał te dobra, czyniąc w nich poważne szkody⁷⁹. Co ciekawe, w konflikt ten zaangażował się później sam król pruski, który w 1763 r. za sprawą dekretu kamery kwidzyńskiej postanowił, że 2/3 tych dóbr trafi w ręce generała majora⁸⁰. Z dużą dozą prawdopodobieństwa Tomasz Czapski, co najmniej przez następne trzy lata przysparzał Pawłowi Czapskiemu, jak i innym Czapskim, sporych problemów. Świadczy o tym zachowanie monarchy pruskiego, który napominał starostę knyszyńskiego, by zastosował się do wyroków sądowych⁸¹.

Pomimo tego, że nie udało mu się osiągnąć błyskotliwej kariery politycznej, to na pewno udało mu się zyskać duży status majątkowy. Jego dobra mieściły się nie tylko w Prusach Królewskich, ale także na Mazowszu. Posiadał m.in. Gołębiewo Wielkie, Elganowo, Zakrzewko, Kłobuczewo, Kleszczewko w powiecie tczewskim, Sobienice, Zambrzychowo i Smoniewice w woj. mazowieckim⁸². Mógł pochwalić się co najmniej trzema pałacami. Pierwszy z nich znajdował się w Oliwie, a więc w miejscowości, gdzie głównie spędzał czas. Nieruchomość posiadał również w Gdańsku, na ul. Ogarnej⁸³. Miał także dwa pałace w Warszawie, które jednak w 1763 r. sprzedał Janowi Mikołajowi Chodkiewiczowi za, bagatela, 150 000 zł polskich⁸⁴.

Paweł Tadeusz potrafił również się zadłużać i to nie tylko u polskiej magnaterii. W 1754 r. zaciągnął dług w wysokości 500 dukatów u Carla Heinricha von Kneiwella. Po roku kwota wzrosła do niemal 5000 dukatów, a sprawa ta była poruszana nawet na Trybunale Piotrkowskim⁸⁵. Również

⁷⁶ Ibidem, P.T. Czapski do T. Czapskiego, Gdańsk 14.09.1757 r., s. 90.

⁷⁷ Archiwum Państwowe w Poznaniu [dalej APoz], Majątek Pawłowice Mielżyńscy, sygn. 46, s. 1–4.

⁷⁸ W sprawę dóbr gołębiewskich zamieszanych było wiele osób z rodziny Czapskich, w późniejszym okresie również Franciszek Czapski. Materiały dotyczące tych kwestii znajdują się m.in. w Archiwum Państwowym w Poznaniu w zespole Pawłowice Mielżyńscy, zob. Ibidem.

⁷⁹ Ibidem, sygn. 380, s. 1–2.

⁸⁰ Ibidem, sygn. 349 [brak paginacji].

⁸¹ Ibidem, sygn. 261, Fryderyk, król pruski do N.N., s. 20.

⁸² M. Bär, *Der Adel und der adelige Grundbesitz in Polnisch-Preussen zur Zeit der preussischen Besitzergreifung: nach Auszügen aus den Vasallenlisten und Grundbücher*, Leipzig 1911, nr 774.

⁸³ E. Barylewska-Szymańska, W. Szymański, op. cit., s. 46.

⁸⁴ B. Czart., MNK, 595, t.4, Oświadczenie P.T. Czapskiego w sprawie sprzedaży dóbr dziedzicznych po Konstancji Czapskiej, Warszawa 30.03.1763, s. 12.

⁸⁵ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin–Dahlem [dalej GSPK], XX HA, EM, 111j, nr 283, s. 7.

nienajlepsze relacje panowały między nim a rodem Finckensteinów z Prus Książęcych. Ród ten zyskiwał coraz większe wpływy na dworze w Berlinie, co stanowiło dla niego duży problem⁸⁶. Finckensteinowie często najeżdżali na sąsiednie dobra w Prusach Królewskich, które należały m.in. do Czapskich⁸⁷.

Podsumowując, Paweł Tadeusz Czapski różnił się zasadniczo od swego brata Tomasza. Z pewnością był on bardziej wyważoną i postępującą roztropnie osobą. Zmarł prawdopodobnie w 1783 r., a więc rok wcześniej niż starosta knyszyński. Starał się dbać o majątek i karierę, którą zahamowało ostatecznie postępowanie jego rodziców, związanych z obozem politycznym Stanisława Leszczyńskiego. Był na pewno kolekcjonerem, który interesował się nauką, jak i sztuką. Do końca życia uczestniczył aktywnie w życiu kulturalnym i naukowym Gdańska. Oczywiście niniejszy artykuł nie wyczerpuje tematu. Ma jedynie za zadanie dać asumpt do dalszych badań nie tylko nad samą postacią generała majora, ale także nad rodem Czapskich, który zasługuje na szersze opracowanie monograficzne.

Plakieta z kości słoniowej z wizerunkiem generała majora Pawła Tadeusza Czapskiego

Źródło: <http://www.rempex.com.pl/events/141-173-aukcja-sztuki-dawnej/lots/16191-portret-pawla-czapskiego>

⁸⁶ An den Etatsminister Graf Finckenstein in Berlin, [w:] *Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen*, Band II, hrsg. A. Duncker, Berlin 1891, s. 9.

⁸⁷ Ród Finckensteinów już od lat trzydziestych XVIII w. prowadził zacięte walki z Czapskimi, zwłaszcza z podskarbis wielkim koronnym Janem Ansgarym, zob. GSPK, XX, HA EM, 48 d, nr 6, s. 158.

SUMMARY

The article discusses the most important events in the life of Pawel Tadeusz Czapski of the Leliwa family clan. Czapski's involvement in political, cultural and economic issues is presented in detail. Pawel Tadeusz Czapski was the son of Peater Jan Czapski, a Pomeranian governor, and Constance Gnińska. Czapski rose to fame as a collector and a political activist in Royal Prussia. His political career had never flourished on account of his parents' affiliation with Stanislaw Leszczyński. Czapski and his brother Thomas were embroiled in a long feud over the family's assets. Hetman Jan Klemens Branicki exerted a significant influence on Czapski's life and work.